

Teed muistses Mesopotaamias III aastatuhandest kuni I aastatuhandeni eKr

Vladimir Sazonov, Vana-Lähis-Ida uuringute vanemteadur, dr. phil,
Tartu Ülikool

1. Sissejuhatus¹

Teadagi on teed alati olnud tsivilisatsiooni olulisemad strateegilised arterid, kuna nendest on sõltunud inimeste heaolu (sh kaubandus, riikide toimimine, logistika, sõjandus jne). Tänapäevaseid teid (sh maanteid) võib paljuski pidada Vana-Lähis-Ida kultuuriruumis esmakordselt inimkonna ajaloos tekkinud teede ja ka esimeste maanteede järglasteks.

Ajaloost teame, et esimesed teed ning maanteed olid rajatud just muistses Lähis-Idas – muistses Mesopotaamias, Eelamis ja Vana-Egiptuses. Hiljem leidis aset teede ehitamise protsessi laienemine itta ja läände. Teid hakati ehitama hiljem Indias, Hiinas, seejärel Kreekas ja Roomas jne.

Selle artikli eesmärk on anda ülevaade esimeste teede tekkest ja rollist muistses Mesopotaamias III–I eelkristliku aastatuhandeni eKr.

2. Ajalooline sissejuhatus

Selleks, et paremini mõista, miks esimesed teed ehitati just muistses Mesopotaamias ja Vana-Egiptuses, tuleks pöörata pilk Vana-Lähis-Ida ajalukku.

1 Artikkel valmis personaalse uurimistoetuse (PUT500) kaasabil.

Miks esimesed teed ehitati just selles piirkonnas ja mitte kusagil mujal?

Sellele küsimusele on lihtne vastata. Kõik me teame hästi juba kooliajast, et Mesopotaamia oli jõgedevaheline piirkond, mis paiknes Tigrise ja Eufrati jõgede vahelisel tasandikul, tänapäeva Iraagi ja Süüria aladel (Charpin, 1995). Just Mesopotaamia on inimkonna tsivilisatsiooni häll. Nimi *Mesopotaamia* pärineb vanakreeka keelest ja tähendab jõgedevahelist piirkonda (vt rohkem sellel teemal – Sazonov, Espak & Johandi, 2017, lk 35).

Niisiis Mesopotaamia (Sazonov, Espak & Johandi, 2017; Selz, 2005) on inimkonna tsivilisatsiooni üks hälle nagu ka Vana-Egiptus (Stadnikov, 1998). Kuid just muistses Mesopotaamias leiutati ratas. Ratta leiutamine on otseselt seotud teede arenguga. Seega siinkirjutaja oletab, et teede arengu alguspunkt on just seotud Mesopotaamia alade, mitte Egiptusega. Mesopotaamiaga piirnevas Iraanis kodustati koer, Vanas Lähis-Idas ja eelkõige just Mesopotaamias leiutati pronksisulatamine, õllepruulimine (Sazonov, Johandi, 2014, lk 15–20) ja pottsepakeder. Just seal püstitati esimesed monumentaalsed ehitised ja sealt sai alguse linnastumine ning riiklus. Esimesed niisutuskanalid rajati samuti Mesopotaamias. Riik ja linnastumine ning riikluse teke ning areng eeldab aga infrastruktuuri olemasolu, selle pidevat arenemist ehk siis teede ehitamist. Millal see protsess Lähis-Idas algas, ei tea täpselt keegi. Aga ilmselt 7000–6000 aastat eKr oli see juba käimas, võib-olla algas see varemgi.

Linnastumise protsessi algus ja selle aina kiirenev areng tõi kaasa tsivilisatsiooni õitsengu Mesopotaamias. Esimeseks tsivilisatsiooniks oli IV eelkristlikul aastatuhandel esile kerkinud Sumeri tsivilisatsioon.

Lõuna-Mesopotaamias alguse saanud hiilgava Sumeri tsivilisatsiooni õitsenguajaks peetakse ajavahemikku IV–III at eKr. Sumeri maa polnud väga suur territoorium, oma suuruselt oli see ilmselt väiksem kui tänapäeva Eesti, kuid juba ca 2100. aastal eKr elas seal mitu miljonit inimest ja mitmed linnad (Ur, Uruk) olid sama suured või isegi suuremad kui Tartu, mis on Eestis suuruselt teine linn. Tihe linnastumine eeldas ka tihedaid kontakte linnriikide vahel, mida Sumeris ca 2500. aastal eKr oli kümneid. Selleks oli vaja hästi arenenud infrastruktuuri – teid, kanaleid ja jõgesid – neid kasutati aktiivselt selleks, et arendada koostööd erinevate linnriikide vahel, kuid ka sõjalistel eesmärkidel, sest linnriigid sõdisid pidevalt omavahel ressursside ja mõjusfääride ning hegemoonia pärast.

Lõunas kulges Sumeri piir tinglikult piki Pärsia lahte umbes seal, kus tänapäeval paikneb sooaraablase asuala Šatt al-Arab². Seega võiks umbes Iraagi territooriumi keskel asuvat Bagdadi linna tinglikult pidada Sumeri põhjapoolsemaks piiriks – sealkandis asusid kõige põhjapoolsemad sumerlaste linnriigid Kiš ja Sippar.

Selleks, et paremini mõista konteksti, on vaja anda ülevaade Mesopotaamia ajaloost.

Kogu Mesopotaamia ajalugu võib dateerida mitmel moel, kuid üheks loogilisemaks viisiks oleks jagada terve Mesopotaamia tsivilisatsiooni ajalugu kolme suuremasse perioodi, mis omakorda jagunevad mitmeks alaperioodiks (vt Sazonov, Espak & Johandi, 2017, lk 40).

2.1. Ubaidi ehk eelsumeri ajastu

Miks kannab ajastu sellist nimetust? Tell el-Ubaid on muistne asulakoht, mis asub Abu Šahreini (muistne Eridu) läheduses Lõuna-Iraagis, Pärsia lahe lähedal. Selle kohanime, Tell el-Ubaidi järgi andsid arheoloogid nimetuse ka tervele Ubaidi kultuurile ja omapärasele keraamikatüübile, mis oli levinud selles piirkonnas 5500–4000 eKr. See ajastu langeb kokku neoliitikumi³ lõpu ja vaseajaga (halkoliitikum) ning seda dateeritakse ajavahemikuga 5500–4000 eKr. Ubaidi kultuuri järgi dateeritakse Mesopotaamias ka tervet ajajärku, mida nimetatakse Ubaidi perioodiks. Ubaidi ajastu oli see periood Mesopotaamias, mil Mesopotaamia aladel rajati esimene tsivilisatsioon. Selle rajajateks peetakse prototigrise ja protoeufrati rahvaid, keda nimetatakse vahel ka ubaidlasteks. Paraku ei ole nende päritolu kohta mitte midagi teada. Just Ubaidi ajastul rajati esimesed irrigatsioonisüsteemid, esimesed teed, asutati esimesed linnad ning püstitati esimesed monumentaalsed ehitised – templid. Üks vanemaid taolisi monumentaalseid ja võimsaid templeid asus muistses linnas nimega Eridu, mis asus Lõuna-Iraagis. Sel perioodil võetakse kasutusele ka keraamika. On olemas andmeid ka teedest suuremates asulates ja linnades nagu nt Eridu (Eridu kohta vt lähemalt – Espak, 2015, lk 53–70).

2 Jõgi Iraagis, algab Eufrati ja Tigrise ühinedes ja suundub Pärsia lahte.

3 Neoliitikum ehk noorem kiviaeg.

Kuid miks on oluline Ubaidi ajastu teede seisukohast? Oluline on periood seetõttu, et just Ubaidi ajastul hakkasid Lõuna-Iraagis arenema tihedad kaubandussidemed ka Iraani platool elavate hõimudega ja see soodustas tsivilisatsiooni arengut, mis omakorda toetas niisutamissüsteemide ja esimeste teesüsteemide rajamist ning arengut.

2.2. Sumeri-Akkadi tsivilisatsiooni ajastu

See oli väga pikk, mitmeid tuhandeid aastaid kestnud ajalooperiood, mida jagatakse mitmeks ajastuks. Dateeringud küll varieeruvad, enamlevinud on 4000–2000 eKr. Siia kuuluvad mitmed alaperioodid nagu Uruki (Uruk-Gaura) periood, Ĝemdet-Nasri ajastu, Varadünastiline periood, Akkadi ajastu, gutilaste ikke ajastu ning Uus-Sumeri ajastu ehk Ur III periood (vt Ur III kohta RIME 3/2; vt Akkadi ajastu ja Ur III kohta – OBO 160/3).

Mille poolest oli see pikk periood oluline?

Esiteks: vaseaja (halkoliitikum) lõpu poole kerkis Lõuna-Iraagi aladel esile oluline Uruki või Uruk-Gaura kultuur, millest tulenebki ajastu nimetus. Seda dateeritakse ca 4000–3100 eKr. Ajastu sai oma nimetuse Lõuna-Sumeris asuva linna Uruki (tänapäeva araabia asula Warka) nime järgi (Sazonov, Espak & Johandi, 2017, lk 94). Uruk oli teadaolevalt varaseim suurlinn maailmas ning erilist tähelepanu väärivad Urukis IV aastatuhandest eKr pärinevad Eanna ja jumal Ani templikompleksid. Just Uruki ajastu teisel poolel leidis aset Lähis-Ida kultuuri arengu jaoks väga oluline sündmus. Nimelt leiutati muistses Sumeris ca 3500–3400 eKr maailma vanim kirjasüsteem ehk kiilkiri. Esimene koht, kus kiilkiri teadaolevalt kasutusele võeti, oligi Uruki linn. See oli piktograafiline kirjasüsteem, millest hiljem arenes välja abstraktne kirjasüsteem, mida inglane Thomas Heyd 1700. aastal hakkas nimetama *cuneiform*'iks ehk kiilkirjaks. Inglisekeelne sõna *cuneiform* (kiilkiri) on moodustatud ladinapärasest sõnast *cuneus*, mis tähendas kiilu.

Teiseks: hiljem, juba III aastatuhandel eKr, Varadünastilisel ajastul (2800–2335 eKr) kerkisid Sumeris esile linnriigid nagu Kiš, Uruk ja Ur, kuid lisandus ka teisi riike, nagu Sippar, Lagaš, Umma, Nippur, Adab jne. Selleks ajaks oli juba tekkinud kuningavõim, mis hakkas muutuma aina sekulaarsemaks, tasapisi templivõimust eristudes (vt nt Sazonov, Espak & Johandi, 2017, lk 44).

Kolmandaks: Varadünastilisest ajastust (2800–2335 eKr), mis kestis ligikaudu 450–500 aastat, pärinevad esimesed teadaolevad valitsejadünastiad. Juba on teada ka ajalooliste valitsejate nimesid, sest neilt on säilinud raidkirju. Varadünastilise ajastu linnriigid ja nende valitsejad võitlevad omavahel hegemoonia pärast. Kontroll teede üle tähendas sisuliselt hegemoonia kehtestamist regioonis. Nii väljendas peaaegu terve Sumeri vallutanud Umma ja Uruki kuningas Lugal-zagesi (24. saj eKr) ühes raidkirjas oma suurt edu vallutajana ja hegemoonia kehtestamist terves regioonis (siin: Sumer) järgmiselt:

Kui jumal Enlil, kõikide maade kuningas, andis Lugal-zagesile (terve) maa kuningluse, suunas kõik maa silmad (kuulekalt) tema poole, aetas kõik maad tema jalge ette, idast ja läänest muutis nad tema alamateks, siis alates Alumisest merest piki Tigrist ja Eufratti kuni Ülemise mereni, tema (Enlil) pani nende teed tema jaoks heasse järjekorda.

(RIME 1, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. i 36–col ii 11).

Teede korrastamine ja kontrollimine „Alumisest merest“ piki Tigrise ja Eufrati jõgesid kuni „Ülemise mereni“ kuningas Lugal-zagesi poolt tähendas teede ja kaubanduse oma kontrolli alla võtmist alates Vahemerest kuni Pärsia laheni. See oli esimest korda ajaloos, kui valitseja kontrollis infrastruktuuri Vahemerest kuni Pärsia laheni. See on ka esimene ajalooline tekst (kuninglik raidkiri) Lähis-Ida ajaloos, kus valitseja rõhutab teede kontrollimist kui maailma valitsemise ühte kõige olulisemat ideoloogilist vundamenti, rõhutades, et sumerlaste peajumal Enlil, kes oli samal ajal ka kuningavõimu patroon, olevat andnud talle (Lugal-zagesile) terve maa või maailma kuningluse ja asetanud kõik maad tema jalge ette, kinkides talle võimu idast läände, mis väljendus selles, et Lugal-zagesi sai kontrolli kõikide olulisemate teede üle, mis viisid läänest itta, ehk siis Vahemerest kuni Pärsia laheni (RIME 1, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. i 36–col ii 11).

Neljandaks: juba tollal mõisteti teede strateegilist rolli. Teede kontrollimine oli alati strateegilise tähtsusega. See, kes kontrollis teid, valitses sisuliselt tervet maad. Seetõttu väitiski Lugal-zagesi aegne ametlik propaganda, et: „Idast lääneni ei lubanud jumal Enlil temale (Lugal-zagesile) ühtegi rivaali, tema (Lugal-zagesi) valitsuse ajal oli maa rahulik, inimesed olid rõõmsad.“ (RIME 1, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. ii 12–20).

Viiendaks: III eelkristliku aastatuhande teist poolt iseloomustab esimeste tsentraliseeritud suurriikide teke (Sazonov, 2015, lk 71–94) ja esimeseks selliseks tsentraliseeritud suurriigiks oli Akkadi impeerium. Umbkaudu 2350 eKr kerkib esimene impeerium maailma ajaloos – Akkadi impeerium (Foster, 2016, lk 80–83; Selz, 2005, lk 16), mille rajajaks oli kuningas Sargon (Sazonov, 2010, lk 112–126; Sazonov, 2008, lk 195–214; Sazonov, 2007, lk 325–342), kuid 150 aastat hiljem see hävib. Ligi 70 aastat märatsesid Mesopotaamias võõrvallutajad – barbarlikud guti hõimud, kes tulid alla Zagrose mägedest ja hävitasid ära hääbuva Akkadi suurriigi (Zagrose kohta vt Potts, 1982, lk 33–55). Kuid guti ülemvõimule tehti lõpp ca 2110. aastal eKr ja just siis kerkis esile võimas Uus-Sumeri suurriik, mille rajajaks võib pidada Utu-hengali (Espak, 2013, lk 7–15).

Uus-Sumeri riik oli esimene klassikaline näide tsentraliseeritud despootlikust impeeriumist, kus oli tohutu bürokraatlik aparaat ja hästi ülesehitatud teedevõrgustik, mis ühendas Uri linna – impeeriumi metropoli – provintsidega. Uri linn oli tol ajal megapolis. Linnamüüride vaheline territoorium oli umbes 1030 meetrit pikk ja 685 meetrit lai, ehk umbes 230 hektarit, kuid tasandikul, mis ümbritses linna, oli palju elamuid, aedu, tühermaad jne. Seetõttu oletas Uri linna väljakaevanud briti arheoloog Leonard Woolley, et Uri linna elanike arv võis olla kusagil 250 000 inimest. Linnamüüride vahelisel alal asus ligi 4250 maja, kus elas vähemalt 35 000–40 000 inimest või rohkemgi. Vene assürioloogi Igor Djakonovi oletuste kohaselt võis Uris elada vähemalt 50 000 inimest (Djakonov, 1990, lk 51; Woolley, 1929). Seega numbrid varieeruvad, aga igal juhul oli see suur linn tolle aja mõistes. Uus-Sumeri impeerium koos oma olulisemate linnade ja keskustega ulatus Vahemerest kuni Pärsia laheni. Sir Leonard Woolley, kes kaevas välja Uri linna, uuris ka Uri linna tänavaid ja teid. Osad tänavad Uri linnas on hästi välja kaevatud, nagu nt „Sirge tänav“, kus kaevati välja lausa kaheksa maja (Djakonov, 1990, lk 89). Tänavate väljakaevamine Uris on näidanud, milline võis olla linna plaan III ja II eelkristliku aastatuhande vahetusel.

2.3. Babüloonia-Assüüria tsivilisatsiooni ajastu

See ajastu järgnes Sumeri tsivilisatsioonile (2000–539 eKr). Kui Uus-Sumeri riik hävis ca 2000 eKr, lagunedes sadadeks linnriikideks, kadus ka Sumeri poliitiline võim lõplikult. II aastatuhandel eKr kerkisid Mesopotaamia

poliitilisel maastikul esile uued jõud – alguses olid selleks Isin ja Larsa kuningriigid, seejärel aga Babüloonia ja hiljem Assüüria. I eelkristliku aastatuhande alguses saab Assüüriast vaieldamatu hegemoon üle terve Lähis-Ida. Tegemist on esimese kontinentaalse impeeriumiga maailma ajaloos, mis oli ühtlasi ka esimene varatotalitaarne riik, tohutu bürokraatia ja võimsa sõjaväega. Logistika oli juba päris hästi arenenud, ja nagu hiljem Pärsia impeeriumis, oli Assüürias olemas juba korralik teedevõrgustik, iga 10–20 km järel oli olemas jaam, kus oli võimalik lasta hobustel puhata, neid vajadusel vahetada ja kuningate käskjalad olid võimelised päevas läbima juba 200–300 km (Assüüria kohta vt nt Mayer, 1995).

3. Teed Vana-Lähis-Idas

Nüüd, kui üldine ajalooline ülevaade on antud, vaatame teede ajalugu natuke detailsemalt. Nagu sai juba mainitud, tekkisid teed Vanas Lähis-Idas juba siis, kui tekkisid esimesed tsivilisatsioonid, asulad ja algas linnastumine. See protsess algas 7000–6000 eKr. Kuid tõeline areng algas Sumeri tsivilisatsiooni esilekerkimisega IV aastatuhandel eKr.

Alates Akkadi impeeriumi ajastust peale, ehk siis alates ca 2330 eKr, sai Mesopotaamia valitsejate eesmärgiks kaubateede kontroll, eriti nende, mis viisid Sumerist ja Akkadist Anatoooliasse, Kesk-Aasiasse, Iraani ja Vahemere äärde.

Need kaubateed olid olulisemad arterid Akkadi impeeriumi jaoks, mille kaudu transporditi Mesopotaamiasse puitu, metalle, vääriskive, hõbedat ja obsidiaani, Mesopotaamiast aga saadeti bituumeni, valmistooteid, villa jne. Osa nendest teedest olid juba kasutusel varemgi, juba neoliitikumi ajal, kuid just pronksiajal hakkas nende roll kasvama.

II eelkristlikul aastatuhandel kaubandus aktiveerus ja muutus rahvusvahelisemaks ning juba tuhanded kaamelid karavanides tegid ca 3000 km pikkuseid reise Lõuna-Araabiast Punase mere kandist Põhja-Süüriasse, teised teed aga laiusid tuhandeid kilomeetreid Edela-Iraanist ja Mesopotaamiast Egiptusesse.

Nende kaubateede (Alexander, 2015, lk 1–10) kõrval asuvad linnad nagu Ur, Uruk, Agade, Sippar, Larsa, Isin jt kasvasid kiiresti ja muutusid rikkaks, samas sattusid need sageli ka röövhõimude ja vallutajate objektiks

nagu Ebla⁴ linnriik, mille rikkus ei lasknud rahulikult olla Akkadi kuningal Narām-Su'enil (valitses 2254–2218 eKr), kes vallutas selle ja hävitas täielikult (RIME 2, Narām-Sîn E2.1.4.26, read ii 2–7, lk 133).

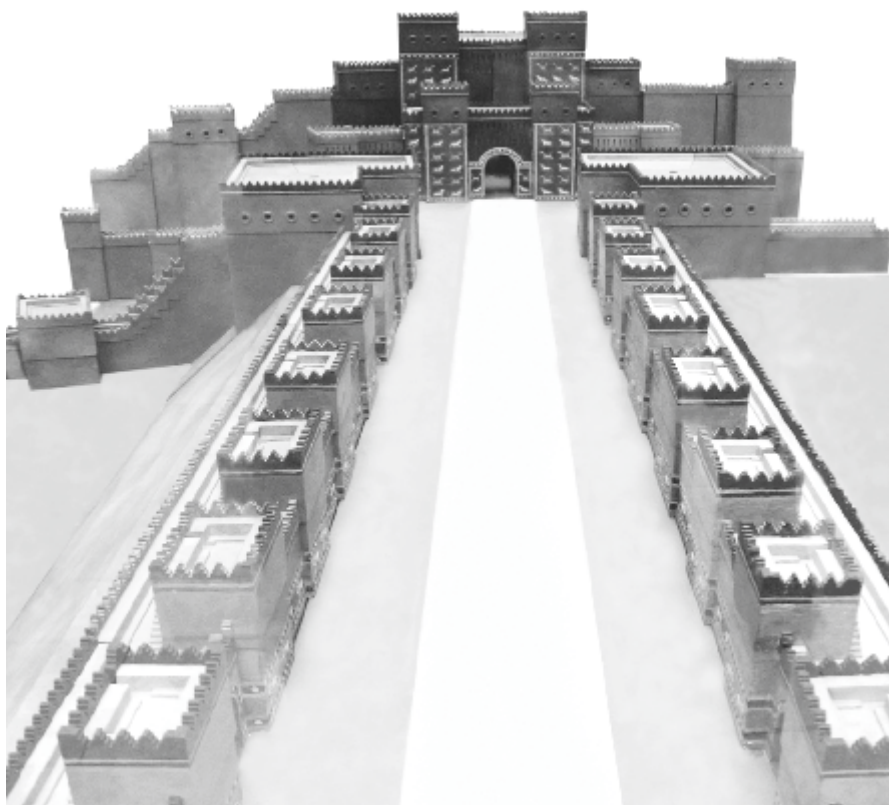
Sellised linnad nagu Ebla, aga hiljem ka Palmyra (Tadmor), asudes Süüria stepis või kõrbes, olid sadu aastaid karavanide teede ristumispunktiks ja muutusid aina rikkamaks ning multietnilisemaks, sest tõmbasid ligi inimesi erineva etnilise ja kultuurilise taustaga. Seega teed aitasid kaasa rahvusvahelistumisele.

Millest aga esimesi teid valmistati? Tavaliselt olid need liiva- või saviteed, mis läksid läbi kõrbe või stepi, kuid oli ka kivist teid, neid leidis siiski vaid suurtes linnades nagu Babülon, Niinive (Assüüria impeeriumi pealinn) või Persepolis (Pärsia impeeriumi pealinn, 6.–4. sajand eKr).

4 Ebla või tänapäeva Tell Mardīh oli teine tähtis keskus Põhja-Mesopotaamias, Süürias. Ebla asus Süüria aladel, Aleppost 55 km lõunas ning see oli vanimaid tsivilisatsiooni keskusi maailmas. Juba ca 3500 eKr oli siin asula. Ebla ajalugu on pikk ja keeruline.

3.1. „Protsessiooni tänav“ ja „Ištari väravad“ Babülonis 6. sajandil eKr

Teed mängisid olulist rolli ka riikliku ideoloogia ja religiooni seisukohast. Üks selline tuntum näide on kuulus „Protsessiooni tänav“, mis asus Babülonis. See oli ehitatud 6. sajandil eKr, kui Babüloonia oli maailma impeerium ja Babülon oli selle pealinn. „Protsessiooni tänav“ oli peatänav Babülonis ja ka olulisim kultuslik tänav linnas, mis 6. sajandil eKr oli maailma suurim linn, meie mõistest megapolis. Hinnanguliselt elas Babülonis kuni 500 000 inimest, võimalik, et rohkemgi.

„Protsessiooni tänava“ makett Pergamoni muuseumis (Berliin). Nii nägi see tee välja ca 600–550 eKr.⁵

5 Allikas:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9a/Pergamon_Museum_Berlin_2007109.jpg

Selle tuntud „Protsessiooni tänava“ kaudu sisenesid linna ja väljusid sealt tohutud kaubakaravanid, sõjavägi, kuningas ning tema õukond, suured rahvamassid (palverändurid, migrandid, kaupmehed, avantüristid, kerjused, preestrid jne) ja see oli seotud ühe maailmaimega. Selleks imeks olid jumalanna Ištari väravad, mis olid valmistatud glasuuriga kaetud tellistest ja olid kaunistatud *mušhuššu* (akkadi keeles „draakonid“) ja härgade bareljeefidega, mis sümboliseerisid Babüloonia peajumalat Mardukit ning tormijumalat Adadi. See oli Babüloni linna peavärv. Katus ja ukseid olid seedripuust ja värv ise oli kaetud lasuriidiga, mis on sinist värvi poolvääriskivi. „Protsessiooni tänaval“ asus ligi 120 lõvi, härga ja draakonit.

„Ištari väravad“ Pergamoni muuseumis (Berliin).⁶

⁶ Allikas:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e3/Ishtar_Gate_at_Berlin_Museum.jpg

Väraval olid kujutatud ka jumalad nagu sõja ja armastuse jumalanna Ištar, Babüloonia peajumal Marduk ja tormijumal Adad. See oli kõige olulisem tee Babülonis ja ilmselt terves Babüloonia suurriigis, sest uue aasta vastuvõtul, mida tähistati märtsis, toimusid just sel tänaval kultuslikud pidustused ja jumalad „reisid“ läbi „Ištari väravate“ „Protsessiooni tänav“ kaudu Babüloni ja tagasi, nii näiteks tarkuse jumal Nabu (kelle residents asus Borsippas) „külastas“ oma isa, jumalate isandat Mardukit, kelle residents oli Babülonis asuv Etemenenanki tempel. See oli 91-meetriline torn, mida oli mainitud Piiblis kui Paabeli torni ehk suurt tsikuraati.⁷

Nagu näha, mängisid teed muistses Lähis-Idas elutähtsat rolli ka kultuslikus elus.

„Ištari väravad“ olid hästi kaitstud mitte ainult võimsate müüridega, aga ka hästi läbimõeldud kaitserajatistega. Läbides „Ištari väravad“ sattus inimene „Protsessiooni tänavale“ (Klengel-Brandt, 2001, lk 28–29). „Protsessiooni tänav“ oli kaitstud võimsate müüridega, mis olid vähemalt 180 m pikad ning kaunilt dekoreeritud. See tee viis, möödudes kuninga paleest, jumal Marduki templi juurde. See oligi Babüloni linna keskus ja just siit said aastavahetuse pidustustel inimrühked protsessioonid oma alguse (vt lähemat Marzahn, 1995, lk 7–16).

Babüloni linna planeeringus mängisid olulist rolli teed ja tänavad. Pikad teed ja tänavad läbisid terve linna ja seetõttu oli Babülonis erinevalt teistest Mesopotaamia linnadest lihtne orienteeruda. Linn polnud labürint nagu enamuse Mesopotaamia linnu. Tänavad olid sageli laiad ja need ühendasid linna kaheksat peamist väravat ning mööda neid liikusid karavanid ja kaupmehed.

⁷ Tsikuraat on tulnud akkadi sõnast *ziqurrātu*. Need olid püramiidisugused astmiktemplid, mis olid levinud Lõuna-Mesopotaamias ajavahemikus 2500–550 eKr.

3.2. Maanteed Vana-Lähis-Idas I aastatuhandel eKr

Vana-Lähis-Idas olid ka pikemad teed ehk nõ protomaanteed, tänapäeva maanteede eelkäijad.

Üks taolisi maanteid oli Vahemere rannikul asuv pikk maantee, teine oli tuntud kui „Kuninglik maantee“. Neid „Kuninglike teid“ oli läbi ajaloo mitu. Need maanteed olid niivõrd olulised, et neid mainiti isegi tähtsamates tekstides, pühakirjades, sh ka Vanas Testamendis. Nimelt „Kuninglikku teed“ ehk „Derekh Hamelekh“ (הַמֶּלֶךְ דֶּרֶךְ)⁸ on mainitud Vanas Testamendis, Moosese Neljandas Raamatus (21:22), kus on juttu sellest, et iisraellased kasutasid oma väljarändel teid ja väljusid Kadešist⁹. Selleks, et maanteid kontrollida, pidasid näiteks juudid sõdu mitme hõimu ja riigiga. Seda tegid ka Assüüria ja Babüloonia ning Pärsia valitsejad (Bar-Ilan, 2015, lk 125–137).

Kuninglik tee Iisraeli ja Palestiina aladel.

⁸ Heebrea keeles.

⁹ Kadeš oli muistne linn Süürias, mis asus Orontose jõel. Linn on ajaloos tuntud Kadeši lahingu tõttu hetidi ja Egiptuse armeede vahel 13. sajandil eKr.

3.3. „Kuninglik tee“ Pärsias

Erilise taseme saavutasid teede ehitamises pärslased Teispiidide-Ahhemeniidide ajastul (559–330 eKr).¹⁰

Pikemad teed olid impeeriumi olulisemad arterid. Üks selline näide on „Kuninglik tee“, mis oli ehitatud Pärsia kuninga Darius I (550–486 eKr) käsul Susast (Pärsia impeeriumi üks pealinnu) Sardisesse, tee pikkus oli 2400 kilomeetrit (Starr, 1963, lk 629–632; vt ka Herodotus, *Histories* V. 52–54, viii. 98).¹¹

See oli üks olulisemaid maanteid muistes Lähis-Idas, mille kaudu kuningas saatis armeesid, kui mingi provints mässas, või käskjalgu oma käskudega, aga ka kaubanduse seisukohast oli sellel elutähtis roll. See on üks maailma vanimaid maanteid. „Kuninglik tee“ kulges ka Egiptusest (mis oli Pärsia impeeriumi üks rikkamaid satraape ehk provintse) Heliopolise linnast läbi Siinai poolsaare, läbis muistse Petra, Damaskuse kuni Eufrati jõeni ning lõppes kohas nimega Resafa, mis asus Eufrati jõel.

Kokkuvõte

Teed ja maanteed olid alati olulised arterid, ilma milleta muistsed riigid ei toiminud.

Olulised kaubateed Lähis-Idas – „Kuninglikud maanteed“ – olid majandusliku õitsengu, rahvusvaheliste suhete ja ka sõjaliste vallutuste edukuse tagajad. Hiljem tuntud roomlaste teed Lähis-Idas ja veelgi tuntum „Siiditee“ Aasias, mis ühendas Hiinat Vahemere regiooniga, olid tuntud ja olulised arterid, kuid selleks ajaks, kui need tekkisid, oli Lähis-Ida teede ehitamise traditsioon juba vähemalt 4000–5000 aastat vana.

Teedel oli sama funktsioon, mis tänapäevalgi, kuid olid ka kultuslikud teed nagu „Protsessiooni tänav“ Babüloni linnas I aastatuhandel eKr.

¹⁰ Teispiidide-Ahhemeniidide dünastia kohta vt rohkem Rollinger, 2014, lk 149–192.

¹¹ Vt ka Persian Royal Road, Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Persian-Royal-Road> (viimane külastus 21.02.2016)

Teede arengut Lähis-Idas mõjutasid ratta leiutamine, mis leidis aset Sumeris ca 3500 eKr, samuti eeslite ja muude veoloomade (nt kaamel, hobune) kodustamine. Aitas kaasa ka see, et arenesid templid, templimajandid, kasvasid linnad, linnriigid, kus majanduslike tehingute ning aruannete koostamise vajadusel leiutati maailma esimene kirjasüsteem ehk kiilkiri. See kõik aitas arendada majanduslikke ja poliitilisi suhteid ning kindlasti mõjutas kõik see kaudselt ka teedevõrgustiku arengut Mesopotaamias.

Infrastruktuuri laienemisele ja arenemisele Lähis-Idas aitas kaasa ka aktiivne linnastumine, riikide teke ja esimeste impeeriumite esilekerkimine nagu ka rahvastiku pidev kasv muistses Mesopotaamias.

Teed olid olulisimad arterid, ilma milleta ei saanud toimida riigid, areneda rahvusvaheline kaubandus ega sõjandus.

Kirjandus

Alexander, M. Wayne. Trade in the Ancient Near East: Lagaš, Ur, Larsa, Mari – Journal of Management and Marketing Research Volume 19, July, 2015, lk 1–10.

Bar-Ilan, Meir. Kings Solomon's Trade with India. – ARAM 27:1&2, 2015, lk 125–137.

Chapin, D. The History of Ancient Mesopotamia: An Overview. – J.M. Sasson (Ed.), Civilizations of the Ancient Near East: II, Part 5 History and Culture, New York: Hendrickson Publisher, 1995, lk 807–829.

Djakonov = Дьяконов, И. М. Люди города Ура, Главная редакция восточной литературы, Наука, Москва, 1990.

Espak, P. King Utu-hegal, the Liberator of Sumer and Restorer of Divine Justice. Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 16 (2), 2013, lk 7–15.

Espak, P. Was Eridu The First City in Sumerian Mythology? In: Studia Orientalia Tartuensia, Tartu University Press, Tartu, lk 53–70.

Klengel-Brandt = Кленгель-Брандт, Э. Древний Вавилон. «Русич», Смоленск, 2001.

Koldewey, R. Das Ishtar-Tor in Babylon. Nach den Ausgrabungen durch die Deutsche Orient-Gesellschaft (Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Babylon. Bd. 2 = Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft. Bd. 32). Hinrichs, Leipzig, 1918.

Marzahn, J. 1995. Das Ištar-Tor von Babylon. Das Prozessionsstraße. Das babylonische Neujahrfest. Staatliche Museen uz Berlin. Vorderasiatisches Museum, Mainz am Rhein, 1995.

Mayer, W. 1995. Politik und Kriegskunst der Assyrier, Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens, hrsg. von M. Dietrich, O. Loretz, Band 9, Ugarit-Verlag, Münster.

OBO 160/3 = Westenholz, A., Sallaberger, W. Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit. – Orbis Biblicus et Orientalis 160/3, Annäherungen 3, (Hrsg.) P. Attinger, M. Wäfler, Göttingen: Universitätsverlag, Freiburg, Schweiz, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999.

Persian Royal Road. – Britannica,

<https://www.britannica.com/topic/Persian-Royal-Road> (viimane külastus 21.02.2017).

Potts, D. 1982. The Zagros Frontier and the Problem of Relations Between Iranian Plateau and Southern Mesopotamia in the Third Millennium B.C. (Eds.) H.-J. Nissen, J. Renger. Mesopotamien und seine Nachbarn: Politische und kulturelle Wechselbeziehungen im Alten Vorderasien vom 4. bis 1. Jahrtausend v. Chr. Vol. 1, Berliner Beiträge zum Vorderen Orient 1. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 33–55.

RIME 1 = Frayne, D. 2008. Presargonic Period. – The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods volume 1, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.

RIME 2 = Frayne, D. 1993. Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC). – The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods. Vol. 2, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press. RIME 3/2 = Frayne, D. R. 1997. Ur III Period (2112–2004 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods Vol 3/II. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.

Rollinger, R. 2014. Das teispidisch-achaimenidische Großreich: Ein 'Imperium' avant la lettre? – Imperien in der Weltgeschichte: Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche, ed. by M. Gehler, R. Rollinger, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, lk. 149–192.

Sazonov, V. Vergöttlichung der Könige von Akkade. Kämmerer, Thomas Richard. Beihefte zur Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft 374, 2007, lk 325–342.

Sazonov, V. Akkadi kuningavõim kui arhetüüp. Ajalooline Ajakiri 3, 2008, lk 195–214.

Sazonov, V. Mõningad märkused legendidest neetud Akkadi kuninga karistamisest. Usuteaduslik Ajakiri, 2 (61), 2010, lk 112–126.

Sazonov, V. „Lahesõjad“ III eelkristlikul aastatuhandel. Sumeri ja Akkadi kuningate sõjaretked Eelamisse 2900–2150 eKr. Mäetagused 58, 2014, lk 149–180.

Sazonov, V. Kuningavõim ja kuninglik templipoliitika Sumeris ja Akkadis 2500–2154 eKr. Mäetagused, 60, 2015, lk 71–94.

Sazonov, V.; Johandi, A. 2014. Ölu muistses Sumeris ja Akkadis. – Horisont 5, 15–20.

Sazonov, V.; Espak, P.; Johandi, A. 2017. Vana-Lähis-Ida ajalugu 3500–2000 eKr: teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Tartu University Press.

Gebhard J. Selz. Sumerer und Akkader: Geschichte, Gessellschaft, Kultur, Verlag C.H.Beck: München 2005.

Stadnikov, S. 1998. Vana Egiptuse Kultuurilugu: valitud artikleid, tõlkeid ja esseid, Tallinn: Kodutrükk.

Starr, S. F 1963. The Persian Royal Road in Turkey. – Yearbook of the American Philosophical Society 1962, lk 629–632.

von Eickstedt, U. Die Rekonstruktion des Ištar-Tores und der Prozessionsstraße von Babylon. In: Vorderasiatisches Museum Berlin. Geschichte und Geschichten zum hundertjährigen Bestehen. Staatliche Museen zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Berlin, 2000, lk. 25–26.

Woolley, C. L. Ur of the Chaldees: A Record of Seven Years of Excavation. Ernest Benn, London, 1929.

Selz, G. J. Sumerer und Akkader: Geschichte, Gesellschaft, Kultur. Beck, München, 2005.

ROAD HISTORY STUDIES

Roads in ancient Mesopotamia in the III-I pre-Christian millennia

Vladimir Sazanov, senior research fellow of Ancient Near Eastern studies, dr. phil, University of Tartu

Roads were always important arteries without which ancient states did not operate. Important trade routes in the Middle East, such as the king's roads ensured economic prosperity, international relations as well as the success of military conquests. The later known roads of the Romans in the Middle East and the even more well-known “Silk road” in Asia, which connected China to the Mediterranean region were well-known and important arteries, but by the time they arose, the Middle East had had a road construction tradition that was at least 4000–5000 years old.

The development of roads in the Middle East was affected by the invention of the wheel, which took place in Sumer about 3500 BC, also the domestication of donkeys and other draught animals (e.g. camel, horse). It also helped that temples and temple holdings developed, cities and city states grew, where the world's first script, the cuneiform was invented due to economic transactions and the need to prepare reports. All of this helped develop economic and political relations and all of this definitely also indirectly affected the development of the roads network in Mesopotamia.

The expansion and development of infrastructure in the Middle East was also contributed to by active urbanisation, the formation of countries and the arising of the first empires, as well as the constant growth of population in ancient Mesopotamia.

The first known ruler dynasties originate from the Early Dynastic Period (2800–2335 BC), which lasted for about 450–500 years. The names of historical rulers are also known already, as their inscriptions have been preserved. The city states of the early dynastic era and their rulers fought each other for hegemony. The organisation and control of roads from the “Lower sea” along the Tigris and Euphrates river up to the “Upper sea” meant controlling roads and trade from the Mediterranean sea to the Gulf of Persia. This was the first time in history where the ruler controlled the infrastructure from the Mediterranean sea to the Gulf of Persia. The first historical text in Middle Eastern history (the royal inscription) also originates from this time period, where the ruler emphasises controlling roads as one of the most important ideological foundations of ruling the world.

New forces arose on the political landscape of Mesopotamia in II millennium BC – Babylonia and later Assyria. At the beginning of the I pre-Christian millennium Assyria become the undisputed hegemony across the entire Middle East. Logistics was already developed quite well and like later in the Persian empire, Assyria already had a decent network of roads, there was a station after every 10–20 km where it was possible to let horses rest, change them if necessary and the kings' messengers were already able to travel 200–300 km per day.

Persians achieved a special level in building roads (559–330 BC). Longer roads were the more important arteries of the empire. One such example is the “Royal road”, which was built on the order of the Persian king Darius I (550–486 BC) from Susa to Sardis, the length of which was 2400 kilometres. Several “Royal roads” were known throughout history. These royal highways were so important, that they were even mentioned in more important texts, scriptures, incl. also in the Old Testament. One such highway was the long highway on the coast of the Mediterranean sea, the other was known as the “Royal highway”.

Roads had the same function as today, but there were also cult roads like “ProceSSIONal Way” in the city of Babylon in the I millennium BC.

The first roads were mainly sand or clay roads, which passed through the desert or steppe, but there were also stone roads, these were still mainly located only in large cities like Babylon or Nineveh (capital of the Assyrian empire) or Persepolis (capital of the Persian empire, 6th–4th century BC). Roads were important arteries already in Ancient Middle East, without which cities could not operate, international trade or military could not develop.